

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/57594,Bezprawie-w-imie-prawa.html>

Proces członków organizacji konspiracyjnej Jana Kempańskiego „Błyska”, maj 1946 r. Poznań - oskarżeni. Fot. AIPN

ARTYKUŁ

Bezprawie w imię prawa

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa (1945-1948) Pierwsze lata Polski Ludowej

Autor: RAFAŁ LEŚKIEWICZ 04.12.2019

Wiosną 2011 r. do Instytutu Pamięci Narodowej wpłynął wniosek Ministra Sprawiedliwości o przeprowadzenie kwerendy archiwalnej mającej na celu stworzenie wykazu osób skazanych wyrokami wojskowych sądów rejonowych na podstawie art. 8 dekretu z dnia 16 listopada 1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa oraz innych aktów,

na podstawie których orzeczono karę śmierci albo więzienia[1].

Ideą Ministerstwa Sprawiedliwości było zainicjowanie postępowań o stwierdzenie nieważności orzeczeń byłych wojskowych sądów rejonowych na podstawie uprawnienia wynikającego z art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. *o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego*.² W efekcie wspomnianej kwerendy, Ministerstwo Sprawiedliwości otrzymało listę obejmującą łącznie 65 327 osób. Mimo upływu blisko 30 lat od odzyskania przez Polskę suwerenności, nadal nawet symbolicznie, nie zadośćuczyniliśmy tym naszym Narodowym Bohaterom – Żołnierzom Niezłomnym.

W niniejszym tekście omówiono specyficzną rolę jaką w systemie prawnym pierwszych lat komunistycznej Polski odegrało sądownictwo wojskowe, przede wszystkim z uwagi na objęcie swoją jurysdykcją także osób cywilnych. To właśnie wyroki sądów wojskowych przyczyniły się do skazania i stracenia największej liczby Żołnierzy Niezłomnych.

Legislacja w służbie przejmowania władzy

W lipcu 1944 r. komuniści rozpoczęli zakrojony na szeroką skalę proces przejmowania władzy w Polsce. Obejmowanie kontrolą kolejnych sfer życia politycznego kraju wymagało działań o charakterze legislacyjnym. Komuniści zdawali sobie sprawę, że tworzone przez nich państwo nie mogło funkcjonować bez opracowanych na ich potrzeby przepisów prawa.

Obejmowanie kontrolą kolejnych sfer życia politycznego kraju wymagało działań o charakterze legislacyjnym. Komuniści zdawali sobie sprawę, że tworzone przez nich państwo nie mogło funkcjonować bez opracowanych na ich potrzeby przepisów prawa.

Liczne przykłady rozwiązań dotyczących nowych uregulowań prawnych w zakresie prawodawstwa karnego,

sądownictwa czy też aparatu bezpieczeństwa czerpano ze Związku Sowieckiego.³

W zakresie prawodawstwa pierwsze kroki zostały poczynione na polu wdrażania rozwiązań sowieckich w tworzonych od 1943 r. Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRS.⁴ Pierwszoplanową postacią, która kierowała wszelkimi poczynaniami mającymi na celu skodyfikowanie ustroju sądów i prokuratury wojskowej był sowiecki pułkownik Aleksander Tarnowski.⁵

Już na wstępie założono, iż rozwiązania prawne obowiązujące w II Rzeczypospolitej były nieadekwatne do nowej sytuacji. *Kodeks karny wojskowy* z 21 października 1932 r.⁶ nie spełniał wymogów i oczekiwań, głównie tych o charakterze politycznym.⁷

Istotne zmiany w zakresie kodyfikacji prawa wojskowego miały miejsce w 1944 r. Wtedy to, we wrześniu, wydano w formie dekretów *Kodeks karny Wojska Polskiego*⁸ oraz *Prawo o ustroju sądów wojskowych i prokuratury wojskowej*⁹.

Proces członków organizacji konspiracyjnej Jana Kempnińskiego „Błyska”, maj 1946 r. Poznań - skład orzekający. Fot. AIPN

Sowieccy szefowie „wymiaru sprawiedliwości”

Wprowadzenie w życie obu dekretów poprzedzone zostało rozkazem nr 15 Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego z dn. 2 września 1944 r. Określał on zakres oraz kompetencje wojskowego wymiaru sprawiedliwości.¹⁰ Na mocy powyższego rozkazu Naczelnym Szefem Sądownictwa Wojskowego przy Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego mianowany został płk Aleksander Tarnowski, powołany równocześnie na funkcję Prezesa Najwyższego Sądu Wojskowego. Na stanowisko Naczelnego Prokuratora przy

Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego mianowany został płk Jan Mastalerz¹¹.

Należy wyraźnie podkreślić, że *Prawo o ustroju sądów wojskowych i prokuratury wojskowej* faktycznie uchylało obowiązujący dekret *Prawo o ustroju sądów wojskowych* z 29 września 1936 r.¹²

Z kolei *Kodeks karny wojska polskiego* (KkWP) był jednolitym aktem prawnym, który zawierał sporą dawkę rozwiązań przeniesionych wprost z *Kodeksu karnego wojskowego* uchwalonego w 1932 r.¹³ Aleksander Tarnowski także wyraźnie podkreślał, że w pracach nad *Kodeksem karnym Wojska Polskiego* wykorzystano doświadczenia radzieckie opierając się m.in. na *kodeksie karnym ZSRS*¹⁴.

Paradoksalnie KkWP został wydany nie po to, by karać przestępców wojskowych. Przede wszystkim miał na celu niszczenie wszelkiej opozycji politycznej. Istotnym *novum* było włączenie do niego rozdziału XVII zawierającego zbrodnie stanu. W okresie przedwojennym artykuły dotyczące zbrodni stanu znajdowały się w powszechnym kodeksie karnym, nie było ich natomiast w kodeksie wojskowym. Rozdział XVII zatytułowany „Zbrodnie stanu” składał się z 19 artykułów, z czego aż 10 przewidywało karę śmierci.¹⁵ Karalnością, w myśl zasad stosowanych w prawodawstwie sowieckim, objęte zostały czynności odległe od skutku przestępnego, czyli samo przygotowywanie się do dokonania jakiegoś czynu przestępczego.

Szczególnie często wykorzystywane były przez stalinowskich sędziów i prokuratorów art. 85-88 tego kodeksu. Dla przykładu art. 85 stanowił: *Kto usiłuje pozbawić Państwo Polskie niepodległego bytu lub oderwać część jego obszaru podlega karze więzienia od lat 10 do 15 albo karze śmierci*; art. 86.1 – *Kto usiłuje przemocą usunąć ustanowione organa władzy zwierzchniej Narodu albo zagarnąć ich władze, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od 5 lat albo karze śmierci*; art. 86.2 – *Kto usiłuje przemocą zmienić ustrój Państwa Polskiego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 albo karze śmierci*.

Proces członków organizacji konspiracyjnej Jana Kempnińskiego „Błyska”, maj 1946 r. Poznań - oskarżeni. Warto zwrócić uwagę, że podsądni mają na piersiach przypięte kartki z

Dekrety PKWN

Wśród wprowadzonych przez PKWN w życie dekretów znalazły się m.in. dekrety z 15 sierpnia 1944 r. *O częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej*¹⁶ oraz *O rozwiązaniu policji państwowej*¹⁷; dekret z 18 sierpnia *O wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach zbóż i ziemniaków dla państwa*¹⁸; dekret z 22 sierpnia *O wojennych świadczeniach rzeczowych – obowiązkowych dostawach mięsa, mleka i siana dla państwa*¹⁹; dekret z 24 sierpnia *O rozwiązaniu tajnych organizacji wojskowych na terenach wyzwolonych*²⁰.

Ostatnim na tym etapie aktem prawnym, zamykającym pewien etap w formowaniu sądownictwa wojskowego był dekret *Kodeks wojskowego postępowania karnego* z 23 czerwca 1945 r.²¹

Zakres oddziaływania wojskowego prawa karnego w pierwszym okresie tzw. Polski Ludowej był szeroki, głównie za sprawą dekretów PKWN wnoszących na plan pierwszy problematykę orzecznictwa wojskowego wymiaru sprawiedliwości dla spraw o charakterze zbrodni przeciwko Państwu Polskiemu w stosunku do osób cywilnych.

Dla potrzeb takiej działalności wojskowego wymiaru sprawiedliwości opracowano niezbędne dla tego celu narzędzia w postaci bardzo surowych i represyjnych aktów prawnych – dekretów. W całym okresie 1944-1956 wydanych zostało około 300 aktów prawnych zawierających przepisy karne.²² W tym tak rozbudowanym katalogu dominowały przepisy odnoszące się do przestępstw o charakterze przeciwustrojowym.²³

Pierwszym z listy był *Dekret o ochronie Państwa* z 30 października 1944 r.²⁴ Wszedł on w życie w dniu ogłoszenia, czyli 3 listopada, jednak przewidziano w nim moc obowiązywania od 15 sierpnia 1944 roku. Z punktu widzenia prawa był to więc akt o charakterze retrospektywnym.²⁵ Dekret *O ochronie państwa* należał do bardzo surowych. Wystarczy wskazać, że przewidywał on karę śmierci w 11 z 18 artykułów. Wyrazem szczególnej represyjności był art. 11, który przewidywał sankcję karną w postaci kary śmierci dla tych wszystkich, którzy posiadali jakiegokolwiek wiadomości o przestępstwach przewidzianych w 10 pierwszych artykułach i nie donieśli o tym władzom: *Kto mając wiarygodne wiadomości o przestępstwach określonych w art. 1-10 niniejszego dekretu, lub o przygotowaniach do ich popełnienia zaniecha donieść o tym w porę władzy, podlega karze więzienia lub karze śmierci.*

Kolejnym ważnym w kontekście omawianej problematyki jest dekret z 16 listopada 1945 r. *O przestępstwach*

szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa.²⁶ Jak zauważono, anulował on moc obowiązywania dekretu *O ochronie państwa*. Mimo formalnego ogłoszenia końca stanu wojennego, w tym samym dniu wydano jeszcze dwa niezwykle represyjne akty prawne istotnie wpływające na kształt ustroju sądownictwa w pierwszym okresie Polski Ludowej.

Były to dekrety: *O postępowaniu doraźnym*²⁷ oraz *O utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*²⁸. Pierwszy z nich (z 16 listopada 1945 r.) stanowił, że „przestępstwa przewidziane w rozdziale pierwszym niniejszego dekretu [tj. przestępstwa przeciw bezpieczeństwu publicznemu – RL] oraz zbrodnie stanu, określone w art. 85-88 i 102§2 KkWP podlegają właściwości sądów wojskowych także w stosunku do osób podlegających odpowiedzialności karnej w myśl przepisów k.k. powszechnego”²⁹.

Jednym z najczęściej stosowanych przez komunistów od lata 1946 r. był dekret *O przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa* uchwalony 13 czerwca 1946 r.³⁰ Nazywany był potocznie Małym Kodeksem Karnym (MKK). Ów dekret zastąpił i rozszerzył cytowany powyżej akt prawny o takim samym tytule z 1945 r.³¹ Jak pokazała późniejsza praktyka MKK był najczęściej wykorzystywany przez sądy wojskowe w procedurze karnej do 1956 r.³²

Wojskowe Sądy Rejonowe

Do realizacji polityki represji wobec członków podziemia niepodległościowego powołano specjalne sądy. Wojskowe sądy rejonowe zostały powołane do życia mocą rozkazu organizacyjnego nr 023/Org. Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 20 stycznia 1946 r.

WSRy były jednostkami pozostającymi poza normalną strukturą wojskowego sądownictwa. Tryb przekazywania spraw karnych wojskowym sądom rejonowym określały przepisy dekretu z 16 listopada 1945 r. Postępowanie przygotowawcze prowadziły organy bezpieczeństwa, o ile wcześniej nie było wszczęte postępowanie przez prokuratora wojskowego. W przypadku, gdy postępowanie przygotowawcze prowadziły organy bezpieczeństwa, nadzór nad śledztwem sprawował prokurator wojskowy. Po ukończeniu postępowania przygotowawczego organy bezpieczeństwa przysyłały akta spraw właściwym prokuratorom wojskowym.³³ Kompetencji wojskowych sądów rejonowych podlegały osoby cywilne oskarżone o przestępstwa polityczne oraz znajdujący się w strukturze MBP funkcjonariusze UB, MO, SW i żołnierze KBW.³⁴

Wedle wciąż niepełnych danych uważa się, że w latach 1946-1955 przed sądami wojskowymi skazano ponad 80 tys. osób z czego na karę śmierci około 4-4,5 tys. Prawdopodobnie około 3 tys. wyroków zostało wykonanych.

Wojskowe sądy rejonowe zostały zlikwidowane wiosną 1955 r. Faktycznie zbiegło się to z zawieszeniem stosowania stalinowskich dekretów. Nie były już potrzebne, bowiem komunistom udało się skutecznie wyeliminować „wrogów władzy ludowej”. Ich ofiary – wielu bohaterów oraz rodziny skazanych wówczas na śmierć lub długoletnie więzienie – żyły natomiast jeszcze przez wiele lat z piętnem bandytów.

Druk obwieszczenia wyroku - Fot.

AIPN

---

¹ Przepis ten brzmi: *Kto działając na szkodę Państwa Polskiego, gromadzi lub przekazuje wiadomości, dokumenty lub inne przedmioty stanowiące tajemnicę państwową lub wojskową, podlega karze więzienia lub więzienia dożywotniego albo karze śmierci.*

² Art. 3 ust. 1 wymienionej ustawy stanowi: *Stwierdzenie nieważności orzeczenia następuje na wniosek RPO, Ministra Sprawiedliwości, prokuratora, osoby represjonowanej, osoby uprawnionej do składania na jej korzyść środków odwoławczych, a w razie śmierci, nieobecności w kraju lub choroby psychicznej osoby represjonowanej, także jej krewnego w linii prostej, przysposabiającego lub przysposobionego, rodzeństwa oraz małżonka; jak również organizacji zrzeszającej osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego zob. Dz. U. z 1991 r. Nr 34, poz. 149 z późn zm.*

³ K. Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944 - 1956*, Kraków - Wrocław 2005, s. 38 i nast.

⁴ 9 V 1943 r. ZSRS wyraził zgodę na zgłoszoną przez Związek Patriotów Polskich prośbę dotyczącą utworzenia polskiej dywizji w ZSRS. Na jej dowódcę wyznaczono płk Zygmunta Berlinga, który 14 V 1943 r. rozpoczął proces formowania dywizji im. T. Kościuszki w Siedlcach nad Oką. Zob. A. Lityński, *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r., „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu - Instytutu Pamięci Narodowej”* 1996, t. 39, s. 74.

⁵ Aleksander Tarnowski - absolwent ośmiomiesięcznych wyższych kursów sędziowskich. Generałem brygady Wojska Polskiego został 3 XI 1944 r. Później był naczelnym szefem Sądownictwa Wojskowego i pierwszym prezesem Najwyższego Sądu Wojskowego (lipiec 1944 - listopad 1945).

⁶ Dz. U. z 1932 r. Nr 91, poz. 765 z późn. zm.

⁷ C. Wójcik, *Rola i zadania sądownictwa wojskowego w okresie represji politycznych 1944-1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość . Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej”, 1996, t. 39, s. 91-92; A. Lityński, *Początki prawa...*, s. 74-76.

⁸ Dz. U. z 1944 r. Nr 6, poz. 27.

⁹ Dz. U. z 1944 r. Nr 6, poz. 29.

¹⁰ W opinii A. Lityńskiego oba dekrety stanowiły zamknięcie podstawowego etapu ustawodawstwa wojskowego. A. Lityński, *Inaczej o pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Obraz sądów karnych*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Lityński, Katowice 1991, s. 153.

¹¹ Jan Mastalerz - prokurator prokuratury PSZ w ZSRS i Naczelny Prokurator Wojskowy od 2 IX 1944 r. W okresie I 1946 – III 1947 Pierwszy Zastępca prezesa NSW. 21 III 1947 r. wrócił do ZSRS. Szerzej zob. K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 370.

¹² Dz. U. z 1936 r. Nr 76, poz. 536. W momencie wejścia w życie „prawa o ustroju sądów wojskowych i prokuratury wojskowej” ustało faktyczne obowiązywanie wcześniejszych przepisów dotyczących ustroju sądów wojskowych. Szerzej zob. M. Zaborski, *Ustrój sądów wojskowych w latach 1944 – 1955*, Lublin 2005, s. 45 i nast.

¹³ K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 41.

¹⁴ A. Tarnowski, *Geneza nowego polskiego ustawodawstwa wojskowego*, „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 1945, nr 1, s. 5; J. Drohomirecki, H. Kostrzewa, *XXX – lecie sądownictwa wojskowego PRL*, „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*” 1973, nr 3, s. 315.

¹⁵ W rozdziale XVII znajdowały się artykuły 85-103 określające zbrodnie stanu. W praktyce sądowej wspomniane przepisy były bardzo często wykorzystywane w aktach oskarżenia przez cały okres lat 1944-1956. Zob. M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990, s. 36.

¹⁶ Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 5.

¹⁷ Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 6.

¹⁸ Dz. U. z 1944 r. Nr 3, poz. 9.

¹⁹ Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 10.

²⁰ Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 12.

²¹ Dz. U. z 1945 r. Nr 36, poz. 216.

²² por. Dz. U. 1944-1956

²³ Wedle słów teoretyków prawa Polski Ludowej „sądy wojskowe stały się w tym czasie głównym czynnikiem realizującym na odcinku karnym wymiaru sprawiedliwości funkcję tłumienia oporu klas wrogich”; prawo karne zaś miało wypełniać „bardzo poważną funkcję dławienia oporu wroga klasowego”. Zob. K. Czajkowski, L. Schaff, W. Siedlecki, *Prawo sądowe*, [w:] *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944-1954. Zbiór studiów*, red. L. Kurowski, Warszawa 1955, s. 321; I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej. Wiadomości ogólne*, Warszawa 1954, s. 220 – oba cytaty za: A. Lityński, *Ustawodawstwo karne w pierwszych latach Polski Ludowej [w:] Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 2001, s. 129.

²⁴ Dz. U. z 1944 r. Nr 10, poz. 50. Dokładne omówienie przepisów dekretu zob.: A. Lityński, *Dekret o ochronie państwa z 30 października 1944 r.*, [w:] *Idem, Między humanitaryzmem a totalitaryzmem. Studia z dziejów prawa karnego*, Tychy 2002, s. 171-180; P. Kładoczny, *Kilka uwag na temat dekretu z 30 X 1944 r. o ochronie państwa*, „*Studia Iuridica*”, 1998, nr 35, s. 137 – 158.

²⁵ P. Kładoczny, *Kilka uwag na temat dekretu...*, s. 138.

²⁶ Dz. U. z 1945 r. Nr 53, poz. 300.

²⁷ Dz. U. z 1945 r. Nr 53, poz. 301.

²⁸ Dz. U. z 1945 r. Nr 53, poz. 302. Zob. także: D. Jarosz, T. Wolsza, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945 - 1954)*, „*Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*”, 1993, t. 36, s. 7 – 36; *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954*, Wybór dokumentów, wstęp i opracowanie D. Jarosz, T. Wolsza, Warszawa 1995. Komisja Specjalna była w zasadzie organem quasi sądowym, w wyniku zmian dekretem z 14 V 1946 r. – Dz. U. z 1946 r. Nr 23, poz. 149, stała się pozasądowym organem orzekającym.

²⁹ Dz. U. z 1945 r. Nr 53, poz. 300, art. 35.

³⁰ Dz. U. z 1946 r. Nr 30, poz. 192.

³¹ J. Nazarewicz, *Wojskowe prokuratury specjalne*, „*Wojskowy Przegląd Prawniczy*”, 1973, nr 4, s. 455.

³² K. Szwagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia...*, s. 45; F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie 1946-1955*, Kraków 2005, s. 55.

³³ Dz. U. z 1945 r. Nr 53, poz. 300, art. 37.

³⁴ A. Rzepliński, *Przystosowanie ustroju sądownictwa do potrzeb państwa totalitarnego w Polsce w latach 1944-1956* [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944-1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2001, s. 20; S. Abramowicz, *Znaczenie akt sądowych z zasobu IPN Łódź dla badań naukowych i ścigania zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu*, [w:] *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli. Materiały III Krajowego Sympozyjum Archiwalnego Łódź, 4-5 IX 2001 r.*, red. J. Baranowski, U. Zarzycka – Sutter, Łódź 2001, s. 109-116.

COFNIJ SIĘ